

**‘JUGES DE PAIX AVANT LA LETTRE’ IN MIDDEN- EN
NOORD-LIMBURG, VOORAFGAAND AAN DE INVOERING VAN
DE VREDEGERECHTEN IN DE FRANSE TIJD**

door **A.M.J.A. BERKVEN**,

bijzonder hoogleraar regionale rechtsgeschiedenis aan de Faculteit Rechtsge-
leerdheid van de Universiteit Maastricht

Overdruk uit: G.
Martyn (ed.), Scènes
uit de geschiedenis van
het vredegerrecht, Die
Keure, Brugge 2011
(Dossiers Tijdschrift
van de Vrede- en
Politierichters 16).

1. INLEIDING

In delen van de huidige Nederlandse provincie Limburg, behorende tot het departement Nedermaas, werden in het voorjaar van 1796 de eerste vrederechters benoemd. Hiermee werd uitvoering gegeven aan het besluit van 2 frimaire jaar IV (23 november 1795) van de volksrepresentanten Perès en Portiez de l’Oise betreffende de organisatie van de civiele rechtspleging in de nieuwe departementen, gevormd uit de voormalige Oostenrijkse Nederlanden en aangrenzende gebieden.¹ In de overige delen van de huidige Nederlandse provincie Limburg ging men pas in 1798 tot aanstelling van vrederechters over, na de vorming van het Roerdepartement. Ten gevolge van het besluit van François Joseph Rudler, regeringscommissaris van de veroverde gebieden tussen Maas en Rijn², werd bij besluit van 4 pluviôse jaar VI (23 januari 1798) de Franse rechterlijke organisatie – en daarmee de vrederechter – ook in het voormalige Pruisisch Gelre ingevoerd.³

Betekenden de besluiten van 1795 en van 1798 in Limburg de eerste kennismaking met het fenomeen van de ‘*grande conciliation*’?

Tijdens het congres ‘De Code de procédure civile (1806) na 200 jaar’ dat in 2006 aan de Universiteit Gent plaatsvond, sprak Dirk Heirbaut over wat hij noemde de ‘oorsprongsmythe’ van de vrederechter en stelde zich daarbij de vraag of de Franse Revolutie wel het ijkpunt is. Hij wees daarbij op de gerechtelijke hervormingen in het prerévolutionaire Frankrijk onder Maupeou (1771) en de hervormingen van Josef II in de Zuidelijke Nederlanden.⁴

¹ H. HARDENBERG, *Inventaris van de archieven der rechtscolleges, alleensprekende rechters en rechterlijke ambtenaren van 1794 tot 1841 gefungeerd hebbende op het grondgebied van de tegenwoordige Nederlandsche provincie Limburg*, 's-Gravenhage, Ministerie OKW, 1949, 29; zie ook P.J.H. UBACHS, “De vrederechter in het departement Nedermaas 1796-1801” in A.M.J.A. BERKVENNS *et al.* (eds.), *Van verminkingsstraf tot vrederechter*, Maastricht, Werkgroep Limburgse Rechtsgeschiedenis, 2000, 221-247.

² S. GRAUMANN, *Französische Verwaltung am Niederrhein. Das Roerdepartement 1798-1814*, Essen, Klartext, 1990, 11; A. GRILLI, *Die französische Justizorganisation am Linkenrheinufer 1797-1803 in Rechtshistorische Reihe*, CXC, Frankfurt am Main, Peter Lang, 1999, 25-35.

³ GRAUMANN, *Französische Verwaltung*, 153. Voor de territoriale indeling in Noord-Limburg aan het begin van de Franse tijd, zie I. HANTSCHÉ, *Atlas zur Geschichte des Niederrheins in Schriftenreihe der Niederrhein-Akademie*, IV, Essen, Peter Pomp, 2000, kaart 45 (“*Geldern unter französischer Herrschaft*”).

⁴ D. HEIRBAUT, “Enkele themata uit de geschiedenis van de gerechtelijke organisatie” in C.H. VAN RHEE *et al.* (eds.), *The French Code of Civil Procedure (1806) after 200 Years*, Mechelen, Kluwer, 2008, [159-]192.

Ligging van voormalig Pruisisch Gelre in het arrondissement Kleef (Roerdepartement) (bewerkt naar Hantsche, *Atlas zur Geschichte des Niederrheins*; zie noot 3)

Ook Ten Raa wees in zijn in 1970 verdedigde Rotterdamse dissertatie over de oorsprong van de kantonrechter al op voorlopers van de ‘*grande conciliation*’ in Pruisen, Engeland, Pennsylvania en Genua, die mogelijk inspirerend gewerkt hebben op de ontwikkeling van het concept van de vrederechter ten tijde van de Franse Revolutie.⁵ Hij baseerde zich daarbij op voorbeelden genoemd in het aan Pétion de Villeneuve toegeschreven boek *Les lois civiles et l’administration de la justice* (Londen, 1783). Voor Pruisen concentreerde zijn onderzoek zich op de *Instruction für sämtliche Justiz-Collegia* van 28 december 1779 en de daarin vervatte algemene verplichte preliminaire conciliatieprocedure.⁶ Zijn conclusie was dat deze instructie nooit in werking is getreden en dat de conciliatieprocedure in Pruisen eerst met de *Allgemeine Gerichtsordnung für die preußischen Staaten* van 1793 werd ingevoerd.⁷

In deze bijdrage wil ik aantonen dat de instructie van 1779 in het noorden van de huidige Nederlandse provincie Limburg, dat sinds de Vrede van Utrecht in 1713 door Pruisen werd bestuurd, concrete invloed heeft gehad en dat in de civiele rechtspleging daar de verplichte preliminaire conciliatie al voor 1790 bestond. Mijn conclusie luidt dat de invoering van de vrederechter in 1798 geen wezenlijke vernieuwing betekende ten opzichte van de conciliatiepraktijk in Pruisisch Gelre.

2. DE INSTRUCTIE VAN 28 DECEMBER 1779

De instructie van 28 december 1779 richt zich tot ‘*sämtliche Justiz-Collegia*’, dit zijn de hogere gerechtshoven in de Pruisische provinciën. Als onderdeel van het ‘*verwaltungsinterne Recht*’ was zij in beginsel niet voor publicatie bestemd.⁸ De instructie telt naast de preambule zes artikelen. Deze houden over het algemeen een herhaling in van bestaande regels.

In de eerste plaats herinnert Frederik II voorzitters, raadsheren en overig personeel van de Justiz-Collegia aan hun plicht om eenieder zonder aanzien des persoons, snel en onpartijdig recht te laten wedervaren, op billijke wijze, ‘*nach Vorschrift der Landes-Gesetze*’. Tegen corrupte, lichtzinnige en nalatige rechterlijke ambtenaren zal streng worden opgetreden. Zij riskeren ontzetting uit hun functie en kunnen afhankelijk van de ernst van hun misdrijven met ‘*empfindliche Leibes- oder wohl gar Lebens-Strafen*’ worden gestraft. Ter bevordering van de naleving van deze maatregelen worden de Justiz-Collegia aan een regelmatige visitatie onderworpen. In het kader van deze openbaar aangekondigde visitaties kunnen justitiabelen klachten over de rechtspleging voorleggen, die door de visitatiecommissie grondig onderzocht worden. Dergelijke visitaties zijn in Noord-Limburg sinds 1767 regelmatig uitgevoerd.⁹ Vervolgens roept de instructie de bestaande verordeningen ter voorkoming van mis-

⁵ C.M.G. TEN RAA, *De oorsprong van de kantonrechter*, Deventer, Kluwer, 1970, 196-205.

⁶ Tekst bij S. VON COCCHEI *et al.*, *Novus Corpus Constitutionum Prussico-Brandenburgensium praecipue Marchicarum*, Berlijn, 1753-1822, VI, 1793-1804 (hierna verkort NCC).

⁷ TEN RAA, *De oorsprong*, 198.

⁸ D. WILLOWEIT, “Gesetzespublikation und verwaltungsinterne Gesetzgebung in Preußen vor der Kodifikation” in G. KLEINHEYER en P. MIKAT (eds.), *Beiträge zur Rechtsgeschichte: Gedächtnisschrift für Hermann Conrad*, Paderborn, Schöningh, 1979, [601-]611[-619].

⁹ Het systeem van gerechtsvisitaties in Pruisen gaat terug op de *Visitations-Ordnung* van 22 april 1754, NCC, I, 659, nr. 34. Voor de praktische invulling in Pruisisch Gelre, zie A.M.J.A. BERKVENS, “De Geheime Tribunalsrath Johann Koenen en de visitatie van het Justiz-Collegium in Pruisisch Gelre, 1767-1779” in A.M.J.A. BERKVENS en Th. J. VAN RENSCHE (eds.), *In hoede van rechte gekeerd. Opstellen ter gelegenheid van dertig jaar Werkgroep Limburgse*

bruik van het '*Supplikationsrecht*'¹⁰ en de verordeningen betreffende het toezicht op de advocatuur in herinnering. Daarna, in artikel 4, worden voorschriften gegeven ten aanzien van de preliminaire conciliatie. Dit artikel wordt ingeleid met de overweging dat voor het merendeel wijldopige en verderfelijke processen kunnen worden vermeden als onmiddellijk bij het begin van de zaak, nog voordat door toedoen van advocaten partijen tegen elkaar zijn opgezet, door de rechter een poging tot conciliatie wordt ondernomen.

Hoe dit doel te bereiken wordt vervolgens in vijftien paragrafen uiteengezet. Deze komen in het kort op het volgende neer. Zodra een zaak is aangebracht, dienen beide partijen te worden opgeroepen om in persoon voor de president van het gerechtshof te verschijnen. Van deze verschijnplicht kan men slechts wegens ziekte, hoge ouderdom, ambtelijke verplichtingen en dergelijke ontheffing verkrijgen. Degene die aan deze oproep zonder geldige reden geen gevolg geeft, kan tot een boete wegens *temerarii litigii* worden veroordeeld. Indien partijen aan de oproep gevolg geven, dan zal de president, of zullen door hem aangewezen commissarissen, partijen buiten aanwezigheid van advocaten horen en trachten een schikking te bewerkstelligen. Daarvoor moet de rechter eerst de aanlegger en vervolgens de verweerder ondervragen om de precieze aard van het geschil vast te stellen en te beoordelen of en in welke mate de visies van partijen overeenstemmen. Partijen dienen bij deze gelegenheid alle bewijsmiddelen over te leggen die zij voor hun argumentatie denken te gebruiken. Op basis van zijn bevindingen stelt de rechter een schriftelijk schikkingsvoorstel op, dat vervolgens in aanwezigheid van hun advocaten aan partijen wordt voorgelegd. Van de preliminaire conciliatie dient protocol te worden opgemaakt, dat bij de procesakten wordt gevoegd. Indien de zaak in hoger beroep voor een andere rechter wordt gebracht, dient deze zich ervan te vergewissen dat er een deugdelijke poging tot conciliatie is gedaan. Mocht daarvan geen sprake zijn, dan dient de appelrechter alsnog een poging tot schikking van de zaak te ondernemen. Indien er geen overeenstemming tussen partijen wordt bereikt, kan met het eigenlijke proces gestart worden, waarbij uiteraard alle wettelijke termijnen in acht genomen moeten worden. De eerste termijn dient echter zodanig te worden verruimd dat partijen de gelegenheid hebben tot een vergelijk te komen. Partijen en hun advocaten die een billijke schikking ongegrond van de hand wijzen zijn strafbaar.¹¹

3. VAN DE INSTRUCTIE VAN 1779 NAAR DE GERECHTELIJKE HERVORMINGEN VAN 1786-87 IN PRUISISCH GELRE

De instructie van 28 december 1779 bevatte voor Pruisisch Gelre op zich weinig nieuws. Als uitvloeisel van het *Visitationsrescript* van 23 oktober 1779 was al op 4 december 1779 door het Justiz-Collegium te Geldern een nieuw reglement opgesteld voor de subalterne schepenbanken in zijn ressort. Dit reglement was in hoofdzaak gericht op de verkorting van de procesduur en de reductie van de proceskosten. Het reglement was ingericht conform de principes van de *Neue Verordnung um die pro-*

Rechtsgeschiedenis in Werken Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, XX, Maastricht, Werkgroep Limburgse Rechtsgeschiedenis, 2010, 167-188.

¹⁰ Het recht om zich in aanhangige rechtszaken met verzoekschriften rechtstreeks tot de koning als *fons justitiae* te richten, zie ook A. ERLER *et al.* (eds.), *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte*, V, Berlijn, Schmidt, 1998, 94-97.

¹¹ Voor de bestraffing wordt verwezen naar *Codex Fridericianus*, dl. IV, tit. VII.

cesse zu verkürzen van 15 januari 1776.¹² Deze ‘*neue Verordnung*’ bevatte een aantal voorschriften ter verkorting van de procesduur. De belangrijkste daarvan waren:

- introductie van het ‘*Eventualmaxime*’, dit is het voorschrift dat de aanlegger van de procedure ter eerste zitting alle documenten dient te overleggen, waarvan hij ter ondersteuning van zijn eis gebruik wil maken;
- het beginsel dat in alle zaken mondeling geïncedeerd diende te worden, tenzij de complexiteit van de zaak dat belette;
- en de verplichting voor advocaten de waarheidsvinding te dienen en zich van noodeloze chicanes te onthouden.

Deze beginselen werden door het Justiz-Collegium omgezet in voorschriften voor de subalterne gerechten in Pruisisch Gelre. Opvallend in het reglement van 4 december 1779 is onder andere artikel 34, waarbij het Justiz-Collegium, op grond van de overweging dat minnelijke schikking het beste middel is ter vermindering van langdurige processen, de subalterne schepensbanken verplichtte een *tentamen concordiae* te ondernemen, alvorens partijen toe te staan een procedure aan te spannen.

‘Vermits veele processen in wijdloopigheyt geraecken, doordien niet aenstonts in den beginne moeyte word gedaen, om parthyen tot een minnelijck verglijck over te haelen; soo beveelen wij de gerichten, van het beginsel van de Rechtsaecke af, eenen *terminus ad accordandum* aen te stellen, parthyen hunnen bewijsstukken te doen bijbrengen en daerbij alle moeyten aen te wenden om deselve over hun verschil te vereenigen, hun voorhoudende de moeyelijckheeden, die de processen naer sich trecken en kosten, die deselve veroorsaecken. De onderlings getroffene transactiën moeten door parthijen aen’t gericht bekend gemaect en met den stempelboge, bij het stempelreglement vereyscht, bekleedt sijn’.¹³

De algemene instructie van 1779 vormde de opmaat voor verdergaande hervormingen van het burgerlijk procesrecht in de jaren tachtig van de achttiende eeuw, resulterend in het *Corpus Juris Fridericianum. Erstes Buch von der Prozess-Ordnung*, dat op 26 april 1781 als algemene wet, onder gelijktijdige opheffing van de daarmee strijdende rechtsgewoonten van de afzonderlijke provincies, in de Pruisische landen werd ingevoerd.¹⁴ In de *Prozess-Ordnung* vindt men de preliminaire conciliatie uit de algemene instructie van 1779 terug. Daarnaast bracht de *Prozess-Ordnung* nog een belangrijke innovatie in het burgerlijk procesrecht, door invoering van het *Inquisitionsmaxime*. Dit hield in dat ook in civiele procedures de rechter niet langer lijdelijk diende te zijn, maar ambtshalve de waarheid der feiten diende vast te stellen, onder andere door de procespartijen persoonlijk te verhoren. In dat kader paste ook de volledige afschaffing van de advocatuur, aangezien rechtsbijstand ten gevolge van het ambtshalve onderzoek door de rechter feitelijk overbodig was geworden.

Introductie van het *Inquisitionsmaxime* stelde hoge eisen aan de professionaliteit van de rechter. Dit vormde vooral op het niveau van de schepensbanken ten plattelande een

¹² Reglement van 15 januari 1776, NCC, VI, 17; zie ook <http://lrg.unimaas.nl/lrg/index.jsp> (zoeken op datum).

¹³ BERKVEN, “De Geheime Tribunalsrath”, 185-186. Voor het reglement van 4 december 1779, zie <http://lrg.unimaas.nl/lrg/index.jsp> (zoeken op datum).

¹⁴ *Corpus Juris Fridericianum. Erstes Buch. Von der Prozess-Ordnung*, Berlijn, 1781 (anastatische herdruk, W. SCHUBERT (ed.), Goldbach, Keip, 2003); afkondigingswet: NCC, VII, 249.

probleem. De heerlijke rechtbanken bestonden als regel uit schout, schepenen en een gerechtssecretaris die door de lokale gerechtsheer werden benoemd. Aan de benoembaarheid van schout en secretaris werden eisen gesteld voor wat betreft hun kennis van het lokale gewoonterecht. De schepenen daarentegen waren als regel volslagen leken op juridisch gebied. Desondanks waren zij belast met het wijzen van vonnis. Zij waren niet gekwalificeerd om een burgerlijk proces naar de eisen van de nieuwe *Prozess-Ordnung* te voeren. De noodzaak van een algemene reorganisatie van de rechtspraak ten plattelande in de Pruisische landen was daarmee gegeven. Praktisch gezien leidde de invoering van de *Prozess-Ordnung* tot de introductie van de alleen-sprekende rechter ten plattelande, die men zou kunnen beschouwen als de voorloper van de vrederechter uit de Franse tijd. Hoe verliep deze introductie in de praktijk? Wij beperken ons onderzoek tot Pruisisch Gelre.

Hoewel de *Prozess-Ordnung* werd ingevoerd met aanspraak op algemene gelding en onder afschaffing van de daarmee strijdige rechtsgewoonten, is van rechtstreekse invoering in Pruisisch Gelre geen sprake geweest. De staten van Pruisisch Gelre maakten namelijk aanspraak op het recht nieuwe wetten te toetsen aan de gewestelijke privileges. Deze waren volkenrechtelijk beschermd door het Tractaat van Utrecht, waarbij de soevereiniteit over dit gebied in 1713 onder beperkende voorwaarden door Karel VI als heer van de Nederlanden aan Pruisen was overgedragen. De staten van Pruisisch Gelre kenden een lange traditie van verzet tegen de juridische hervormingspolitiek van de Pruisische koningen. Met een beroep op het Tractaat van Utrecht waren zij onder meer erin geslaagd om de invoering van de *Allgemeine Ordnung die Verbesserung des justizwesens betreffend* (1713) en van de *Codex Fridericianus* (1747-48) tegen te gaan.¹⁵

Grootkanselier von Carmer¹⁶ zag zich derhalve genoodzaakt van een poging tot rechtstreekse invoering van de *Prozess-Ordnung* in Pruisisch Gelre af te zien. Niettemin was hij op grond van zijn persoonlijke bevindingen tijdens de in 1782 gehouden gerechtsvisitatie ‘*jenseits der Weser*’ overtuigd van de noodzaak van gerechtelijke hervormingen in Pruisisch Gelre, met name ook ten plattelande. Hij belastte derhalve Peter Heinrich Coninx, raadsheer in het Justiz-Collegium te Geldern met de voorbereidingen voor een afzonderlijke codificatie van het burgerlijk procesrecht in Pruisisch Gelre, met inbegrip van een aanpassing van de rechterlijke organisatie ten plattelande.¹⁷

¹⁵ A.M.J.A. BERKVENNS, “Gerechtelijke hervormingen in Pruisisch Gelre”, *Pro Memorie* 2010, [36-]42-44[-55]; T.J. VAN RENSCH, “Het hof van Justitie van Pruisisch Gelre”, *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 1977, 193-268; H. HOLTHAUSEN, *Verwaltung und Stände des Herzogtums Geldern preußischen Anteils im 18. Jahrhundert*, Geldern, 1916.

¹⁶ Johann Heinrich Casimir von CARMER (1720-1801) voerde als minister van Justitie in Silezië op succesvolle wijze een hervorming van de rechtspleging door. Hij werd in 1779 door Frederik II in plaats van Karl Joseph Maximilian von Fürst und Kupferberg tot grootkanselier benoemd en belast met de reorganisatie van de rechtspleging in alle Pruisische provinciën. Onder zijn leiding werd in 1781 een hervorming van het procesrecht gerealiseerd (*Corpus juris Fridericianum, Erstes Buch*). Vervolgens werd een codificatie van het materiële recht tot stand gebracht, het *Allgemeines Gesetzbuch* van 1791, dat in 1794 in aangepaste vorm als *Allgemeines Landrecht* werd afgekondigd, zie E. DÖHRING, “Carmer, Johann Heinrich Casimir von” in *Neue Deutsche Biographie*, III, Berlijn, Duncker & Humblot, 1957, 150.

¹⁷ A.M.J.A. BERKVENNS, “Peter Heinrich Coninx als codificator van het burgerlijk procesrecht in Pruisisch Gelre, 1783-1786” in M. GUBBELS en C.J.H. JANSSEN (eds.), *Regio. Rechtshistorische opstellen aangeboden aan dr. P.P.J.L. van Peteghem in Rechtshistorische reeks Gerard Noodt Instituut*, LIII, Nijmegen, Gerard Noodt Instituut, 2010, 235-266.

In eerste instantie richtte Coninx zijn aandacht op de noodzakelijke aanpassing van de rechterlijke organisatie van de patrimoniële jurisdicties. Hier zag hij zich geconfronteerd met massief verzet van de jurisdictieheren die onverkort wilden vasthouden aan hun rechten. In een uitvoerige memorie ‘*Sur les abus qui se sont introduits dans l’administration de la justice confiée aux possesseurs des terres seigneuriales*’ confronteerde hij hen met de gebrekkige uitoefening van de jurisdictie in Pruisisch Gelre. Volgens de memorie waren er in Pruisisch Gelre vrijwel evenveel schepenbanken als heerlijkheden. Aan het hoofd van elke schepenbank stond een schout, die namens de heer jurisdictie uitoefende. Deze schout was als regel niet ter plaatse woonachtig. Daarnaast telde elke schepenbank zeven schepenen, die gewoonlijk ternauwernood konden lezen of schrijven en desondanks uitspraak moesten doen in complexe zaken. Ten slotte had elke schepenbank een secretaris, die zonder formele juridische vorming de besluiten der schepenen op schrift stelde en allerhande akten concipieerde. Zowel schout, schepenen als secretaris droegen elk op hun manier bij aan een trage en gebrekkige procesgang en betwistbare vonnissen en schaadden aldus het publieke belang. De schout had een groot financieel belang bij het rekken van procedures, aangezien hij geen vast salaris genoot, maar per verrichting werd betaald. De schepenen vervulden hun taak met tegenzin, aangezien zij erdoor werden afgehouden van hun agrarische beslommeringen. Daar zij op geen enkele wijze juridisch geschoold waren, waren zij ook niet tot zelfstandige oordeelsvorming in staat. Zij lieten zich beïnvloeden door de schout en door de secretaris en luisterden naar de adviezen van advocaten van partijen, die zij conceptvonnissen lieten opstellen, waarvan zij er een naar keuze als hun eigen vonnis uitspraken. Het resultaat van hun inspanningen bestond uit niet-gemotiveerde, onjuiste en belachelijke vonnissen, die in hoger beroep geen stand hielden. De kosten van de rechtspraak ten plattelande waren zeer hoog, aangezien voor elk besluit de volledige schepenbank moest worden geconvoceerd. Partijen betaalden voor elke bijeenkomst vacatiegelden voor negen personen, ook als de schepenbank enkel voor het verlenen van een simpel verstek bijeenkwam.¹⁸

Men herkent hierin de argumentatie van Charles Loyseau in zijn ‘*Discours de l’abus des justices de villages*’ uit de zeventiende eeuw en de klachten, zoals weergegeven in de Franse revolutionaire *cahiers de doléances* uit de achttiende eeuw.¹⁹

Om aan de geconstateerde gebreken een einde te maken, waren structurele hervormingen noodzakelijk. De subalterne rechtbanken zouden voortaan bestaan uit een alleen-sprekende rechter met de titel van schout, alsmede een secretaris. Schepenen zouden geen actieve rol in de rechtspraak meer vervullen, maar ten getale van een à twee als bijzitters fungeren. Daarnaast verdiende het aanbeveling dat de jurisdictieheren hun rechtbanken zoveel mogelijk zouden combineren. Het benoemingsrecht van de jurisdictieheer werd gerespecteerd. Zijn keuzevrijheid werd echter beperkt. Hij mocht alleen personen tot schout benoemen, die tevoren met succes een rigoreus examen hadden doorstaan, afgenomen door het Justiz-Collegium. De kandidaten dienden blijk te geven van gezond verstand, een degelijk oordeel, en volmaakte kennis van het procesrecht en van ’s lands wetten, blijkend uit praktische ervaring. Tevens dienden zij zich te onderscheiden door hun zedelijk karakter en rechtschapenheid. Deze schouten nieuwe stijl dienden zich metterwoon in hun ambtsgebied te vestigen. Zij zouden voortaan een vast salaris genieten, zodanig dat zij hun gezin konden onderhouden. Zij

¹⁸ BERKVENS, “Peter Heinrich Coninx”, 244-245.

¹⁹ TEN RAA, *De oorsprong*, 1-107.

werden als alleensprekende rechters belast met de contentieuze en volontaire jurisdictie, voogdijzaken, het hypotheekregister en het beheer van geconsigneerde gelden. In strafzaken dienden zij zich echter te laten bijstaan door twee schepenen. Lijfstrafelijke vonnissen waren zoals voorheen onderworpen aan het approbatierecht van het Justiz-Collegium.²⁰

Na langdurige onderhandelingen met de staten van Pruisisch Gelre werden de voorstellen van Peter Heinrich Coninx betreffende de reorganisatie van de heerlijke gerechten, in combinatie met de principes van de *Prozess-Ordnung* van 1781, in 1786 uiteindelijk geaccepteerd en neergelegd in het *‘Reglement wegens de inrigting van het justitie-weezen bij de ondergerichten, in Zijne Koninklijke Majesteits Aandeel in’t Hertogdom Gelder’* van 21 juni 1786.²¹

4. DE PRELIMINAIRE CONCILIATIE VOLGENS HET REGLEMENT VOOR DE ONDERGERECHTEN IN PRUISISCH GELRE VAN 21 JUNI 1786

Blijkens de aanhef, beoogde de wetgever de rechtspleging der subalterne gerechten te hervormen en deze waar mogelijk met respect voor de Gelderse costumen zoveel mogelijk in overeenstemming te brengen met de principes van een goede rechtspleging, zoals eerder in de *Prozess-Ordnung* geformuleerd.

Teneinde eenieder van een regelmatige, spoedige en goedkope rechtspraak te verzekeren, is een aantal principes vastgesteld:

- ten eerste, dat het de bezitters van heerlijkheden zal vrijstaan samen met andere jurisdictieheren hun gerichten samen te voegen;
- ten tweede, dat de schout, bijgestaan door de gerechtsecretaris en een schepen, als rechter in moderne zin zal optreden;
- ten derde, dat de gerechtsecretarissen, die voortaan bij de instructie en decisie van zaken betrokken zullen worden, alsmede de schouten bekend moeten zijn met ’s lands wetten en de wijze van procederen;
- en ten slotte dat de wijze van procederen zoveel mogelijk van nutteloze formaliteiten gezuiverd dient te worden.

Deze principes worden in een aantal afdelingen uitgewerkt. De eerste afdeling behandelt samenstelling en bevoegdheden van de ondergerichten in het algemeen. De tweede afdeling behandelt de plichten van schout en voogd. De derde afdeling betreft de plichten der schepenen. De vierde die van de secretaris. In de vijfde afdeling wordt de wijze van procederen in zaken van volontaire jurisdictie beschreven. De zesde afdeling betreft voogdijzaken. Hierin wordt het toezicht op en het vermogensbeheer van minderjarige wezen en curandi geregeld. In de zevende afdeling wordt de stijl van procederen in contentieuze zaken in eerste aanleg en in de graad van appel geregeld.

Als bijzonderheid kan worden opgemerkt dat in contentieuze zaken niet langer van advocaten gebruikgemaakt kan worden. Hun taken worden overgenomen door justi-

²⁰ BERKVEN, “Peter Heinrich Coninx”, 246-247.

²¹ Reglement van 21 juni 1786, zie <http://lrg.unimaas.nl/lrg/index.jsp> (zoeken op datum).

tiecommissarissen, die uit publieke middelen worden bekostigd, zodat ze niet langer financieel belang hebben bij de door hen namens hun cliënten gevoerde processen.

In de zevende afdeling – ‘*Van de manier van procedeeeren in zaaken van contentieuse jurisdictie*’ – wordt een poging gedaan om het statutaire burgerlijk procesrecht, zoals neergelegd in boek 5 van de in 1619 gehomologeerde Gelderse Land- en Stadsrechten in overeenstemming te brengen met de *Prozess-Ordnung*, onder andere door invoering van de alleensprekende rechter, het inquisitionsmaxime en de afschaffing van de advocatuur.²² De preliminaire conciliatie die we al kennen uit het reglement van 4 december 1779 wordt verder uitgewerkt.

Men onderscheidt in Pruisisch Gelre voortaan twee procesvormen, de summiere en de ordinaris-procedure. De summiere procedure vindt toepassing in bagatelzaken. De ordinaris-procedure wordt toegepast in zaken van groter financieel belang.

In bagatelzaken (betreffende een geldwaarde van minder dan twintig rijksdaalders) wordt uitsluitend mondeling geprocedeerd ten overstaan van schout en secretaris. De klager legt zijn klacht mondeling voor aan de schout, die hem ‘met alle opmerkzaamheid en gedult aanhoort’. Hij dient daarbij de nodige bewijsstukken over te leggen. De klacht wordt door de secretaris in een protocol vastgelegd, waarna de wederpartij wordt gedagvaard om ‘ten naasten gerichtsdag’ mondeling of schriftelijk te antwoorden en eventuele bewijsmiddelen over te leggen. Indien de wederpartij aan de dagvaarding geen gehoor geeft, wordt de eis bij verstek toegewezen. Als de wederpartij verschijnt, moet de schout hem de eis duidelijk voorlezen en uitleggen, alvorens kennis te nemen van zijn verweer en hem te ‘verneemen’ – ambtshalve verhoren – over de feiten. Indien hij tot de conclusie komt, dat de zaak ‘twijfelachtig’ is,

‘zo slaat ’t selve (gericht) aan partijen middelen van accoord voor; zo evenwel derzelve minnelijke poogingen vrugteloos zyn, ondervraagt men sommairlyk de gesisteerde getuigens over de strydige feiten, en men overweegt het bescheid en bewijs, waarop alsdan, zo immers doenlijk, nog ten zelve dage de uitspraak geschied, en aan partijen copie daarvan medegedeelt word’.

Van deze uitspraak is geen hoger beroep mogelijk.²³

In zaken met een financieel belang tussen de twintig en honderd rijksdaalders wordt in beginsel dezelfde summiere, mondelinge procedure gevolgd. De rechter dient de klager echter nog uitvoeriger te verhoren over de omstandigheden van zijn eis. Van het verhandelde wordt nauwkeurig protocol opgemaakt en in kopie aan de verweerder overgemaakt. In afwijking van de procedure in bagatelzaken kunnen in dergelijke zaken twee dagvaardingen worden uitgebracht. In geval van een eerste non-comparitie dient de gedaagde de kosten van non-comparitie te dragen; in geval van een tweede verstek worden de door de eiser gestelde feiten voor waar aangenomen. Indien partijen op de dienende dag verschijnen, dan moet de rechter de verweerder afzonderlijk nauwgezet verhoren. Als dit naar behoren is geschied, roept hij partijen bij zich, ten-einde ‘hun – onder conditiën als de rechten en billykheid medebrengen – te vergelijken’. Indien geen minnelijk accoord wordt bereikt, dient in het gerechtsprotocol te

²² Reglement van 21 juni 1786, afd. VII, f° 29, § 1.

²³ Reglement van 21 juni 1786, afd. VII, f° 30, § 2-6.

worden vastgelegd over welke punten tussen partijen overeenstemming bestaat, om vervolgens de resterende geschilpunten helder te formuleren, alvorens tot de verdere instructie van de zaak over te gaan. Als de poging tot minnelijke schikking mislukt is en de zaak zodanig geïnstrueerd is dat ‘niets meer tot de ontdekking der waarheid kan bijgebracht of uitgevorsch worden’, velt de rechter een definitief vonnis. Dit vonnis moet met redenen omkleed zijn en een duidelijke beslissing geven op alle door partijen aangevoerde punten. Indien nodig, mag de rechter niet schromen ambtshalve deskundigen in te schakelen. De sententie dient, indien mogelijk, nog op dezelfde gerechtsdag te worden bekendgemaakt. Partijen kunnen tegen de uitspraak hoger beroep aantekenen. In dat geval moet het gerechtsprotocol met de bijbehorende stukken ‘ten naasten gerechtsdag’ aan het Justiz-Collegium worden overgemaakt. Het Justiz-Collegium laat partijen door een rechter-commissaris verhoren. Indien er sprake is van nieuwe feiten, dan wordt de zaak opnieuw summier geïnstrueerd, waarna ‘bij confirmatie of reformatie van ’t uytgesproken vonnis, recht gedaan (wordt) naar verisch der wetten.’²⁴

In zaken met een financieel belang van meer dan honderd rijksdaalders wordt niet summier maar ordinaris geprocedeerd.²⁵ In dergelijke zaken wordt de summie procedure zoveel mogelijk analoog toegepast. Vanwege de als regel grotere complexiteit van dergelijke zaken mogen partijen – nu de advocatuur is afgeschaft – zich laten bijstaan door ‘geadmitteerde justitiecommissarissen’ die als consulent optreden.²⁶ Indien partijen wegens wettige beletselen niet zelf in staat zijn te verschijnen, mogen dergelijke justitiecommissarissen, mits voorzien van behoorlijke volmacht, als mandataris optreden. In afwijking van de summie procedure is in een ordinaris-procedure het tweede verstek niet onmiddellijk fataal, maar krijgt de gedaagde die in verzuim is, gedurende tien dagen de gelegenheid om *restitutie in integrum* te verzoeken. Nadat klager en beklaagde door de schout ambtshalve zijn ondervraagd

‘en het gericht daardoor een genoegzaam denkbeeld van de zaak verkreegen heeft, zo moet hetzelfde alle moeite en zorg aanwenden, om partijen door minnelijk verdrag te vereenigen, met hun voor te houden de moeielijkheeden die de processen naar zig sleepen, hoe daardoor de rust des levens gestoort, den tijd en kosten verlooren, en meestendeels eenen haat, verbittering, vraagierigheid en onverzoenlijkhid tusschen de twistende partijen veroorzaakt en op hun nakomelingschap voortgeplant word’.²⁷

Ook aan de justitiecommissarissen die partijen bijstaan is een verzoenende taak opgedragen. Zij dienen het ontdekken van de materiële waarheid te bevorderen en de rechter daarbij zoveel mogelijk terzijde te staan. Bovendien moeten zij ‘alle zorg bevesteden om partijen tot een vriendelijk, goed en vast vergelijk te brengen’.²⁸

Indien de conciliatiepoging niet onmiddellijk succesvol is, maar partijen wel nader tot elkaar gekomen zijn, kan het gerecht toestaan dat partijen door justitiecommissarissen een memorie of deductie laten opstellen, met het oogmerk om alsnog tot overeenstem-

²⁴ Reglement van 21 juni 1786, afd. VII, f° 31-34, §§ 8-12; hoger beroep in Pruisisch Gelre is geregeld in het Instanterelement van 21 december 1752; zie BERKVENs, “Gerechtelijke hervormingen”, 42-45.

²⁵ Reglement van 21 juni 1786, afd. VII, f° 43, § 38.

²⁶ Reglement van 21 juni 1786, afd. VII, f° 44, § 41.

²⁷ Reglement van 21 juni 1786, afd. VII, f° 47, § 48.

²⁸ Reglement van 21 juni 1786, afd. VII, f° 47, § 49.

ming te komen.²⁹ Op basis van deze memorie en contramemorie kan het gerecht de zaak verder afdoen. Indien de schout zich daarbij geconfronteerd ziet met een ‘*punctum iuris*’ dan kan hij daarover opheldering verzoeken bij het Justiz-Collegium.³⁰ Slechts indien de meningen van partijen omtrent de feiten en omstandigheden van de zaak blijven verschillen en er geen minnelijke schikking mogelijk blijkt, verleent het gerecht partijen toestemming om te procederen. Het gerecht stelt daartoe, desgewenst met tussenkomst van het Justiz-Collegium een *status quaestionis* of lijst van geschilpunten vast en stelt de bewijsopdracht vast.³¹

Zodra de instructie van de zaak ‘door volkomen onderzoek gesloten is en alle aangevenden vlijt en moeite, om partijen tot een billijk vergelijk over te haalen, vrigteloos geweest zijn’, maakt de secretaris een inventaris op van het gehouden protocol.³² De partijen mogen daaraan nog een korte schriftelijke deductie of memorie toevoegen, waarna de rechter overgaat tot beslissing. Hij neemt daarbij de Gelderse Land- en Stadsrechten, alsmede de andere landswetten en de ‘gezonde rede tot rigtsnoer’. De uitspraak ‘met de redenen van decisie bekleed en in een natuurlijken en algemeen verstaanbare stijl vervat’, moet puntsgewijs een veroordeling of vrijspraak bevatten. Vanaf de dag van de uitspraak begint de fatale termijn van tien dagen te lopen, waarbinnen appel kan worden aangetekend. Indien een partij wegens wettelijke beletselen niet binnen deze termijn tegen het vonnis bezwaar heeft kunnen maken, dan kan zij nog binnen vier weken daarna dit rechtsverzuim herstellen.³³ Indien hoger beroep wordt ingesteld, dient de rechter *a quo* binnen tien dagen de procesakten aan het Justiz-Collegium te doen toekomen en de wederpartij van het ingestelde beroep op de hoogte stellen.³⁴ Het Justiz-Collegium beoordeelt eerst of er sprake is van een appellabele zaak. Zo ja, wordt binnen de vier weken een zittingsdag bepaald, waarop de appellante door de rechter ambtshalve wordt ‘vernomen’ (*Inquisitionsmaxime*) ‘en tevens alle moeyte besteedt om partijen door een minnelijk verdrag volgens billijkheid te verenigen’.³⁵

Het ‘Reglement wegens de inrigting van het justitie-weezen bij de ondergerichten in Zijne Majesteits Aandeel in’t Hertogdom Gelre’ van 21 juni 1786 bracht in Pruisisch Gelre de invoering van de alleensprekende rechter ten plattelande en een sterke vereenvoudiging van het burgerlijk procesrecht. De nieuwe wijze van procederen werd gekenmerkt door verplichte preliminaire conciliatie, ambtshalve onderzoek door de rechter en het ontbreken van procesvertegenwoordiging door advocaten en procureurs. Het reglement was volledig ingericht volgens de principes van de *Prozess-Ordnung* van het *Corpus Iuris Fridericianum*. Een snelle en goedkope afdoening van geschillen stond daarbij centraal. Volgens de bij dit reglement gevoegde ‘provisioeneelen sportul-taxe’ bedroegen de maximale kosten in bagatelzaken ‘voor de gehele instructie, ingegreepen het sommair verneemen van de getuygens, voor beide partijen te saamen niet meer als eenen, twee à drie guldens Hollandsch’.³⁶ Na de invoering van het reglement op 1 maart 1787 ziet men in de archieven van de schepenbanken

²⁹ Reglement van 21 juni 1786, afd. VII, f° 48, § 50.

³⁰ Reglement van 21 juni 1786, afd. VII, f° 48, § 51.

³¹ Reglement van 21 juni 1786, afd. VII, f° 49, § 52.

³² Reglement van 21 juni 1786, afd. VII, f° 53, § 65.

³³ Reglement van 21 juni 1786, afd. VII, f° 54, § 67.

³⁴ Reglement van 21 juni 1786, afd. VII, f° 54, § 68-69.

³⁵ Reglement van 21 juni 1786, afd. VII, f° 55, § 70.

³⁶ Reglement van 21 juni 1786, f° 67.

in Pruisisch Gelre het onmiddellijke effect van de nieuwe wijze van procederen. Er is niet langer sprake van procesdossiers, maar enkel van gerechtsprotocollen, die per zaak veelal slechts enkele folio's omvatten. Stelselmatig wordt aantekening gehouden van de pogingen tot conciliatie. Veel processen eindigen voor ze goed en wel zijn aangespannen in een minnelijke schikking.³⁷

5. CONCLUSIE

In verband met de genese van de vrederechter bestudeerde Ten Raa de Franse *cahiers de doléances*. Vrij algemeen trof hij daar de roep om een laagdrempelige toegang tot de rechtspraak in eerste instantie, gericht op het voorkomen van kostbare processen, onder andere door de introductie van de preliminaire conciliatie. In deze *cahiers de doléances* ging het om een beweging van onderop. Het initiatief lag bij de Derde Stand in diverse delen van Frankrijk. Hierbij speelde in een enkel geval het Pruisische voorbeeld een rol, in zoverre men daarin een mogelijke denkpiste zag.

De realisatie van deze denkbeelden werd in Frankrijk eerst mogelijk door de Revolutie van 1789. Eenmaal geïntroduceerd door de wet van 16-24 augustus 1790³⁸ werd de vrederechter vervolgens geëxporteerd, eerst naar de *départements réunis* – het huidige België – in januari 1796 en vervolgens ook naar het Roerdepartement in januari 1798, om eerst in 1811 ook in Noord-Nederland te worden ingevoerd.

Het Pruisische model van verplichte preliminaire conciliatie, zoals vermeld in de instructie van 1779, beruiste niet op een initiatief vanuit de bevolking, maar kwam uit de koker van Frederik II, die als verlicht absolutist de zorg voor een goede rechtspleging hoog in het vaandel had staan. De instructie van 1779 had een programmatisch karakter en moest op het niveau van de afzonderlijke landen van de Pruisische monarchie in wetgeving worden omgezet. In Pruisisch Gelre geschiedde dit – ondanks aanvankelijk verzet vanuit de staten van Pruisisch Gelre – door raadsheer Peter Heinrich Coninx, die door grootkanselier von Carmer werd belast met het opstellen van de benodigde wettelijke regelingen. Deze werden ingevoerd op 1 maart 1787. Belangrijke elementen uit deze regelgeving waren een sterke vereenvoudiging van de rechtspleging ten plattelande door invoering van de alleensprekende rechter, de afschaffing van de advocatuur, de verplichte mondelinge behandeling ter terechtzitting en het ambtshalve onderzoek door de burgerlijke rechter, gericht op conciliatie. Slechts als geen conciliatie mogelijk bleek, kregen procespartijen toelating om verder te procederen. Een beperkte steekproef uit de archieven van Noord-Limburgse schepenvancken laat zien dat de nieuwe wijze van procederen vanaf maart 1787 inderdaad werd toegepast, met als resultaat uiterst beknopte procesprotocollen, veel schikkingen en lage kosten.

De invoering van de vrederechter in het Roerdepartement in 1798 betekende derhalve voor Noord-Limburg geen wezenlijke innovatie, maar voortzetting van de sinds 1787 bestaande, op conciliatie gerichte, praktijk.

³⁷ Geraadpleegd werden procesdossiers uit de periode 1787-1789 van de schepenvancken Helden (inv. nr. 21) en Horst (inv. nr. 18-19) (Regionaal Historisch Centrum Limburg te Maastricht).

³⁸ Verordeningen uit de periode van de constitutionele monarchie (1789-1792) kennen een dubbele datering. De eerste datum is die van aanneming door de *assemblée nationale*, de tweede die der koninklijke bekrachtiging.